

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2023

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-23-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2023

© Straipsnių autoriai, 2023

© Lietuvos istorijos institutas, 2023

ISBN 978-609-8314-33-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PARLAMENTARIZMO RAIDA

Andrzej Macuk

Sejmiki poselskie Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania
Augusta III . . . 18
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešėiminiai seimeliai valdant
Augustui III. *Santrauka* . . . 47

Arnaud Parent

The Political Writers Louis-Antoine Caraccioli, Simon Linguet and John
Lind, and the 1772 Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth: A Step
Towards Awareness of a Common European Membership? . . . 49
Politikos rašytojai Louis-Antoine'as Caracciolis, Simonas Linguet, Johnas Lindas apie pirmąjį
Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą (1772 m.): žingsnis link bendros narystės Europoje?
Santrauka . . . 73

Andrzej Stroynowski

Wkład reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w dorobek sejmów
grodzieńskich 1784 roku . . . 74
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų indėlis į 1784 m. Gardino seimo
teisėkūrą. *Santrauka* . . . 92

Dorota Dukwicz

Przemiany systemu rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej na przełomie
lat 60. i 70. XVIII wieku . . . 93
Rusijos dominavimo Respublikoje sistemos pokyčiai XVIII a. 7–8-ojo dešimtmečių
sandūroje. *Santrauka* . . . 103

KETVERIŲ METŲ SEIMO VEIKLA

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reforma
Ketverių metų Seime . . . 106
The Four-Year Sejm's Reform of the Courts of the Nobility in the Grand Duchy
of Lithuania. *Summary* . . . 128

Paweł Zając OMI

Stolica Apostolska a *Kodeks* Zamoyskiego – Refleksje Nuncjusza
Archettiego na marginesie sporu o reformę Rzeczypospolitej
w latach 1778–1780 . . . 129
Apaštališkasis sostas ir *Zamoyskio kodeksas* – nuncijaus Giovannio Andrea Archetti refleksijos
ginčų dėl Abiejų Tautų Respublikos reformos kontekste 1778–1780 metais. *Santrauka* . . . 144

Ewa Zielińska

Działalność hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego w pierwszych miesiącach obrad Sejmu Wielkiego w świetle korespondencji Stanisława Augusta z Filippo Mazzeim . . . 145

Lenkijos didžiojo etmono Pranciškaus Ksavero Branickio veikla Kerverių metų seime remiantis Stanislovo Augusto ir Filippo Mazzei korespondencija. *Santrauka* . . . 155

1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJA

Andrzej Zakrzewski

Falszywe pierwszeństwo *Ustawy rządowej* z 1791 roku . . . 158

Netikras 1791 metų Valdymo įstatymo pirmumas. *Santrauka* . . . 168

Robertas Jurgaitis

Įstatymų leidžiamoji valdžia Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje: reformos kryptys ir ribų išgryninimas . . . 169

Legislative Power in the Constitution of 3 May 1791 of the Commonwealth of Both Nations: Directions of the Reform and Elucidation of Boundaries. *Summary* . . . 188

Richard Butterwick

Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego . . . 190

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas. Politinės kalbos analizė. *Santrauka* . . . 203

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas 1791 metų masinėje komunikacijoje . . . 204

The Law of Mutual Assurance between the Two Nations in Mass Communication in 1791. *Summary* . . . 223

KONSTITUCIJA IR VISUOMENĖ

Rūta Janonienė

Maliatyčių bažnyčia kaip katalikų vienybės simbolis . . . 226

The Church of Maliatsichy as a Symbol of Catholic Unity. *Summary* . . . 246

Ewa Kula

Projekty wychowania obywatelskiego młodzieży w dokumentach

Komisji Edukacji Narodowej, poprzedzających wydanie *Ustaw* z [1781]

1783 roku . . . 247

Jaunimo pilietinio ugdymo projektai Tautinės edukacinės komisijos dokumentuose iki 1783 m. [1781 m.] Nuostatų paskelbimo. *Santrauka* . . . 260

Joana Vitkutė

Kasdienos dalyviai ir valstybės ateities kūrėjai: vaiko vaizdinys Pranciškaus Smuglevičiaus kūryboje . . . 261

The Participants of Everyday and the Creators of the Future of the State: The Image of the Child in the Works of Franciszek Smuglewicz. *Summary* . . . 288

Janina Kamińska

Środowisko Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

a Konstytucja 3 Maja ... 290

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos bendruomenė ir Gegužės 3 d. konstitucija. *Santrauka* ... 300

Lina Balaišytė

Apie ką kalbėjo Konstitucijos šventės? „Švelniosios revoliucijos“ epochos išskilmės ir jų dekoracijos ... 302

What did the Constitutional Festivals Talk about? The Celebrations and their Decorations in the Epoch of the ‘Gentle Revolution’. *Summary* ... 320

Katarzyna Buczek

Uroczystości związane z uchwaleniem i pierwszą rocznicą Konstytucji 3 Maja w szkołach Wielkiego Księstwa Litewskiego ... 322

Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas ir jos metinių minėjimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklose. *Summary* ... 339

Danuta Kowalewska

Konstytucja 3 Maja w polskiej kulturze współczesnej ... 340

Gegužės 3 d. konstitucija šiuolaikinėje Lenkijos kultūroje. *Santrauka* ... 356

PUBLIKACIJA

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Augustinui Janulaičiui dėl 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos pirmojo vertimo į lietuvių kalbą.

Robertas Jurgaitis ... 358

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Richard Butterwick. *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 178 p. ISBN 978-609-8183-86-3.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 364

Kad Tėvynė gyvuotų. Lietuva ir Lenkija 1791 m. konstitucijos epochoje: tarptautinės parodos katalogas, 2021 m. spalio 19 d. – 2022 m. sausio 16 d., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai [Vilnius] / *O dobro Ojczyzny. Litwa i Polska w epoce Konstytucji 3 maja / To Keep the Homeland Alive. Lithuania and Poland in the Epoch of the 1791 Constitution*, sudarytojos Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gintarė Džiaugytė-Burbulienė (serija *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų parodų katalogai*, t. XXXII), Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2022. – 600 p. ISSN 2351-7115, ISBN 978-609-8061-75-8. *Tomas Vaitkus* ... 367

Asmenvardžių rodyklė ... 370

Vietovardžių rodyklė ... 384

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS BAJORŲ TEISMŲ REFORMA KETVERIŲ METŲ SEIME

ADAM STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Straipsnyje aptariama Ketverių metų seime įvykdyta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reforma. Remiantis instrukcijomis pasiuntiniams į Seimą ir Seime priimtais įstatymais, pristatomi pilies, žemės, pakamario ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teismai bei jų pertvarka, po kurios buvo įkurtos naujos, modernesniais pagrindais veikiančios institucijos. Įvyko svarbūs pavietų teismų veiklos organizavimo ir teisėjų darbo reglamentavimo pokyčiai: buvo keičiama teismų sudėtis, nustatoma nauja teisėjų rinkimo tvarka (įvestas visuotinis teisėjų renkamumas ir teisėjų kadencijos), detaliau apibrėžiama teismų kompetencija, reglamentuojama teismų ir jų raštinių veikla. Kita vertus, teismai išliko luominiai, liko neatskirta administracinė ir teisingumo vykdymo veikla, nekeltas teisėjų profesionalumo klausimas, taip pat smarkiai skyrėsi teismų organizacija ir veiklos principai net ir vieno luomo viduje (ir toliau neegzistavo bendrais pagrindais veikiančios teismų sistemos).

Reikšminiai žodžiai: Ketverių metų seimas, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, bajorai, teismai, reforma.

Įvadas

Seime, vėliau pavadintame Didžiuoju, arba Ketverių metų seimu, šalia kitų reformų buvo įgyvendinta ir esminė teismų pertvarka¹. 1791 m. pabaigoje – 1792 m. pradžioje buvo priimti įstatymai, skelbę naujų ribų komisijų ir žemionių teismų įkūrimą bei Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo reformą (teismai ir toliau išliko luominiai). Visa tai esmingai keitė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų sistemą, susiformavusią dar XVI a. antrojoje pusėje. Kaip žinia, 1564–1566 m. vykusios administracinės ir teismų reformos metu buvo įkurti bajorų pirmosios instancijos žemės ir pilies teismai, jau įsigaliojus Antrajam Lietuvos Statutui buvo įsteigtas ir pakamario teismas. O 1581 m. buvo įkurtas ir atskiras apeliacinis teismas bajorų byloms – Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas. Ši teismų sistema buvo ilgaamžė, tačiau bėgant laikui vis opesnis darėsi jos reformos klausimas². Teismų

1 Jerzy Michalski, Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Historia Sejmu polskiego*, t. I: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod redakcją Jerzego Michalskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984, p. 412.

2 Apie teismų trūkumus plačiausiai rašė: Idem, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądownego w XVIII wieku*, d. I, Wrocław–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.

veiklos trūkumus su įvairiais rezultatais buvo stengiamasi taisyti Seime. Vis dėlto kompleksiška teismų reforma buvo įgyvendinta tik Ketverių metų seime, o dėl savo reikšmės ji tapo ir mokslininkų tyrimo objektu. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reformai daugiausiai dėmesio skyrė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, kuri tyrė tiek ribų komisijos ir žemionių teismo įstatymus, tiek jų praktinį įgyvendinimą pavietuose³. O vienas naujausių jos tyrimų buvo skirtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų darbo reglamentavimo pokyčiams bei pertvarkai teismų kanceliarijų veikloje 1764–1793 m.⁴ Jame buvo pagrįstai konstatuota, jog XVIII a. antrojoje pusėje vyko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemos modernizacija, svarbūs pavietų teismų veiklos organizavimo ir teisėjų darbo reglamentavimo pokyčiai: buvo keičiama teismų sudėtis, nustatoma nauja teisėjų rinkimo tvarka, detaliau apibrėžiama teismų kompetencija, reglamentuojama teismų veikla, teisėjų ir raštinės darbas. Istoriografijoje taip buvo aptarta Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo 1792 m. reforma, tiesa, ji buvo nagrinėta ne atskirai, bet platesniame šio teismo veiklos kontekste⁵. Teismų reformos klausimas buvo paliečiamas ir teisės istorikų darbuose⁶.

Šio straipsnio tikslas – aptarti svarbiausius bajorų teismų reformos rezultatus Ketverių metų seime. Tą bandoma padaryti tiek analizuojant Seime priimtus įstatymus, tiek remiantis instrukcijomis pasiuntiniams į Ketverių metų seimą⁷ bei atskleidžiant bajorų pozicijas nagrinėjamais klausimais. Taip stengiamasi parodyti, kokios teismų reformos norėjo bajorai. Tiesa, jos praktinio įgyvendinimo klausimas šiame straipsnyje nekeliamas (kaip minėta, jis jau susilaukė atskirų tyrimų). Paėliui aptariami pilies, žemės, pakamario teismai ir Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas bei jų reformos. Straipsnyje daugiausiai remiamasi tradiciniu istorikų taikomu aprašomuoju-analitiniu tyrimų metodu.

3 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Išmatuoti erdves: ribų komisijų įkūrimas ir jų veikla 1791–1792 metais, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 223–251; Eadem, Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais, in: *Istorija*, 2009, t. LXXIV, Nr. 2, p. 13–22 (ten pat nuorodos į svarbesnę temos literatūrą).

4 Eadem, The Modernisation of the Court System in the Grand Duchy of Lithuania: Changes to the Organisation of the Local District Courts and Regulation of Judges' Duties in 1764–1793, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2017, t. 21, p. 1–30.

5 Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

6 Stasys Vansevicius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemos tobulinimas XVII–XVIII amžiais, in: *Teisė*, 2002, t. 45, p. 147–153; Jevgenij Machovenko, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*, Vilnius: Justitia, 2007; Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo campidoglio, 2013.

7 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.

Pilies teismas

Pilies teismo kompetencija apėmė daugiausiai baudžiamąsias bylas (dvarų užpuolimų, padegimų, plėšimų, išžaginimų, vagysčių, sukčiavimų, dokumentų klastojimo, nužudymų ir kitų nusikaltimų bylas)⁸. Teismą formavo valdovo skiriamas vaivada arba teismo seniūnas. Pilies teismų vadovai turėjo galimybę patys vykdyti teisingumą (posėdžiaudami kartu su raštininku), tačiau paprastai šią teisę perleisdavo savo paskirtiems pareigūnams – pavaduotojui (atitinkamai pavaivadžiui arba paseniūniui), teisėjui ir raštininkui. Posėdžiai turėjo vykti kiekvieną mėnesį ir trukti dvi savaites. Šis teismas buvo reformuotas 1764 m. Karūnacinio seimo metu: nuo šiol jį sudarė pavaivadis / paseniūnis, trys teisėjai ir raštininkas⁹. Teisėjų skaičiaus padidinimas buvo grindžiamas padidėjusiu spresti numatytų bylų skaičiumi (į juos turėjo būti grąžinamos neteisėtai į Lietuvos Vyriausiąją Tribunolą pateiktos bylos, apeinant žemesnius teismus) ir jų sprendimo vykdymo užtikrinimu. Raštininkas turėjo posėdžiauti kartu su teisėjais, bet sprendžiamasis balsas jam priklausė tik susiklosčius balsų lygybei. Teismo posėdžiai nuo šiol turėjo būti rengiami keturių sesijų per metus principu (kiekviena turėjo trukti keturias savaites, jos turėjo prasidėti kovo, gegužės, rugpjūčio ir gruodžio mėnesių pirmosiomis dienomis)¹⁰. Pilies teismo teisėjų įgaliojimai nutrūkdavo kartu su juos paskyrusio vaivados arba teismo seniūno pareigų pasikeitimu. Teismo pareigūnus ir toliau turėjo skirti vaivada arba seniūnas, tačiau įstatymas pastariesiems aiškiai uždraudė imti pinigus už paskyrimą (grasinant neįvardintomis bausmėmis ir paimtų pinigų grąžinimu). 1768 m. Seime buvo konstatuota susiklostant situaciją, jog vaivada ar teismo seniūnas ne visuomet gali asmeniškai atvykti išklausti savo paskirto pareigūno priesaikos, todėl leido ją atlikti priešais senatorių arba aukščiausią to pavieto pareigūną¹¹. 1775 m. įstatyme, atsižvelgiant į sprendimą nuomoti valdovo seniūnijas, numatyta, jog nuo šiol, atsilaisvinus teismo seniūno vietai, vietos bajorai rinks į šias

8 Иван И. Лаппо, Гродский суд в Великом Княжестве Литовском в XVI столетии, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1908, Nr. 13, p. 51–113; Konstantinas Avižonis, *Bajorai valstybiniam Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1975 (II leidimas), p. 245–247.

9 „O kondemnatach na ww. wojewodów lub u. starostów sądowych wypadłe“, *Volumina legum* (toliau – *VL*), t. VII, Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, p. 178–179

10 Plačiau žr. Adam Stankevič, Priežastys, dėl kurių nutrūkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, in: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klejos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, sudarė Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 321. 1766 m. Seimas rugpjūtį turėjusią vykti sesiją „teisėjų ir bylininkų patogumui“ perkėlė į rugsėjį, taip pat nurodė, jog gruodžio mėnesio sesija baigsis 23 d.: „Dodanie registrów ziemstwom i grodom w W. X. Litewskim“, *VL*, t. VII, p. 236.

11 „O przysiędze urzedników grodzkich w Koronie i w W. X. Lit.“, *Ibid.*, p. 343. Tiesa, liko įpareigojimas asmeniškai dalyvauti pirmą kartą įsteigiant pilies teismą, pačiam atlikti atitinkamą priesaiką ir išklausti savo paskirtų pareigūnų priesaiką, *Ibid.*

pareigas keturis kandidatus, iš kurių vieną tvirtins valdovas, o vaivadų skyrimas ir toliau turėjo išlikti valdovo rankose¹².

Visi kiti įstatymai XVIII a. antrojoje pusėje buvo susiję su pokyčiais dėl atskirų teismų sesijų skaičiaus ir jų vykimo laiko. Jau 1766 m. Pinsko pavieto pilies teismo gruodį turėjusi vykti sesija dėl patvinstančių upių buvo perkelta į liepos mėnesį¹³. 1775 m. Mozyrius ir Rečycos pavietuose sesijų skaičius „dėl nedidelio bylų skaičiaus“ buvo sumažintas iki dviejų, o dėl patvinstančių upių jų pradžia numatyta sausio ir rugsėjo pirmosiomis dienomis (abi sesijos 6 savaitių trukmės)¹⁴. 1784 m. Seime buvo įtvirtintas vienos pilies teismo sesijos per metus principas Trakų vaivadijoje (čia, pradėdant 1786 m., sesija turėjo prasidėti vasario 1 d. ir trukti 12 savaitių) bei Valkavisko ir Breslaujos pavietuose¹⁵. 1786 m. Seime nutarta, jog vienos sesijos per metus principu dirbs Vilniaus (nuo sausio 1 d. iki balandžio pabaigos), Ašmenos, Vilkmergės, Kauno ir Žemaitijos (Raseinių ir Šiaulių), Bresto (Lietuvos Brastos), Minsko (nuo vasario 1 d. iki balandžio pabaigos), Polocko ir Oršos (nuo sausio 1 d. iki kovo pabaigos) pilies teismai¹⁶. Tuo metu Naugarduko pilies teismui palikta galioti senoji tvarka, o Rečycos atžvilgiu nurodyta, jog čia vyks trys pilies teismo sesijos (vasario, birželio ir rugsėjo mėnesiais), kiekviena keturių savaitių trukmės.

Nepaisant įvykdytų reformų, pilies teismas XVIII a. antrojoje pusėje susilaukė nemažai kritikos. Ją išsakė ir seimeliai instrukcijose pasiuntiniams į Ketverių metų seimą. 1788 m. Starodubo pavieto bajorai skundėsi dėl pasitaikančių atvejų, kai vaivada arba teismo seniūnas pats vienas nagrinėja kriminalines bylas. Esą, aukščiausiuose teismuose bylos visada sprendžiamos balsų dauguma, o čia „dėl kažkokių ypatingo įstatymo užmiršimo vaivada arba seniūnas pats vienas sprendžia“. Todėl prašyta, kad ateityje visos pilies teismo bylos būtų sprendžiamos balsų dauguma ir kolegialiai, mažiausiai trijų teisėjų¹⁷. Tuo tarpu Lydos pavieto bajorai buvo nepatenkinti, kad pilies teismo teisėjais neretai būdavo paskiriami tame paviete nekilnojamojo turto neturėję ir nepažįstami bajorai, kuriems suteikta teisė teisti vietos kilminguosius, taip „neapsaugant kiekvieno piliečio garbės, gyvybės ir turto“¹⁸. Taip pat siūlyta, kad tiek vaivados, tiek pilies

12 „Starostwa i królewsczyzny“, *VL*, t. VIII, Petersburg: nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860, p. 93.

13 „Dodanie registrów ziemstwom i grodom w W. X. Litewskim“, *VL*, t. VII, p. 236.

14 „Sądy grodzkie powiatów mozyrskiego w Mozyrze, i rzeczyckiego w Bobrujsku sądzić się mające“, *VL*, t. VIII, p. 391.

15 „Sądy grodzkie i ziemskie województwa trockiego“, *VL*, t. IX, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1889, p. 23.

16 „Odmiana kadency sądów ziemskich i grodzkich dla niektórych województw i powiatów W. X. Lit.“, *Ibid.*, p. 38.

17 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieto seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 192–193.

18 1788 m. rugpjūčio 18 d. Lydos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 62.

teismų pareigūnai būtų renkami seimeliuose balsų dauguma¹⁹. Kiti seimeliai pateikė pasiūlymus, susijusius su sesijų reglamentavimo pokyčiais. Trakų bajorai norėjo, kad žemės ir pilies teismai dirbtų tuo pat metu, o Naugarduko vaivadijos bajorai prašė keturias pilies teismo sesijas pakeisti į dvi, viena, trijų mėnesių trukmės, vyktų vasario–balandžio mėnesiais, o kita – rugsėjo mėnesį – kaip patogiausiu laiku teismui ir bylininkams²⁰. Tuo tarpu Valkavisko pavieto bajorai norėjo, kad rugpjūčio mėnesio pilies teismo sesija vyktų Želvos mieste²¹. Bresto vaivadijos bajorai atkreipė dėmesį: 1786 m. Seimo įstatymas lėmė, kad liko tik viena trijų mėnesių trukmės sesija, o per likusius devynis metų mėnesius teismui nedirbant nėra galimybės spręsti einamųjų nusikaltimų bylų²². Todėl prašyta papildomos sesijos rugsėjo mėnesį, kurioje būtų nagrinėjamos tik baudžiamosios bylos (jau anksčiau pradėtos spręsti bylos būtų sprendžiamos iš esmės, o naujai pateiktos – priimant nutartis). Taip pat ir Oršos pavieto bajorai nurodė, jog įvykus nusikaltimui tokios bylos negali būti greitai išsprendžiamos. Išėitis būtų tokiais atvejais leisti sukviesti ypatingą (ekstraordinarinę) teismą: pilies teismo pareigūnai, nelaukdami sesijos, kaltintojui arba atsakovui prašant, atvyktų į įprastą teismui vietą ir tokią bylą išspręstų²³.

Ketverių metų seime buvo priimti keli su pilies teismų veikla susiję įstatymai. 1789 m. gegužės mėn. 6 d., sekant Lenkijos pavyzdžiu, buvo priimtas įstatymas, įpareigojęs pilies teismus rinktis į specialią sesiją spręsti aktualių kriminalinių bylų²⁴. Jau po mėnesio, 1789 m. birželio 10 d., pasirodė šio įstatymo papildymas, kuris, siekiant užkardyti piktnaudžiavimus, detalai paaiškino, kokios bylos gali būti sprendžiamos tokioje specialioje teismo sesijoje²⁵. Tokiu būdu griežtai uždrausta teikti bylas, susijusias su ribomis, bet leista spręsti bylas dėl neramumų kurstymo, nužudymų, apiplėšimų, padegimų ir visų smurtinių nusikaltimų, padarytų nukentėjusiųjų namuose ir vieškeliuose. 1790 m. lapkričio 30 d. aktuotas įstatymas nustatė, jog Naugarduko pilies teismas, panašiai kaip kiti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismai, dirbs vienos 16 savaičių trukmės sesijos per metus principu (ši truks nuo sausio 23 d. iki gegužės 14 d.)²⁶.

19 *Ibid.*; taip pat žr. Adam Stankevič, Pinsko pavieto bajoro Teodoro Radzevičiaus siūlymai dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškų teismų veiklos pagerinimo (XVIII amžiaus pabaigoje), in: *Teisė*, 2020, t. 117, p. 104.

20 1788 m. rugpjūčio 19 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 93; 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 220–221.

21 1788 m. rugpjūčio 18 d. Valkavisko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 257–258.

22 1788 m. rugpjūčio 19 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 291–292.

23 1788 m. rugpjūčio 19 d. Oršos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 276.

24 „Przyśpieszenie sprawiedliwości kryminalnym sprawom w Wielkim Księstwie Litewskim“, *VL*, t. IX, p. 75.

25 „Warunek do konstytucyi pod tytułem: Przyśpieszenie sprawiedliwości kryminalnym sprawom Wielkiego Księstwa Litewskiego“, *Ibid.*, p. 96–97.

26 „Sądy grodzkie województwa nowogrodzkiego“, *Ibid.*, p. 196.

Per 1790 m. elekcinius seimelius bajorijai buvo pristatytas valdovo aplinkoje parengtas teismų reformos projektas, kuris, be kita ko, numatė pirmosios instancijos teismų sujungimą į vieną, ir šiam pasiūlymui buvo pritarta (žr. toliau). Todėl atskirai pilies teismų klausimu jau pasisakė vos keletas seimelių. Valkavisko pavieto bajorai prašė 16 savaičių trukmės kadencijų tiek žemės, tiek pilies teismams, tikėdamiesi, jog tai išspręs teismuose susikaupusių ir ilgai nesprenžiamų bylų problemą, tuo tarpu Vilniaus vaivadijos bajorai siūlė tiek žemės, tiek pilies teismams posėdžiauti ištisuos metus („jei tik pasitaikytų bylų“)²⁷. Dvigubos sudėties Ketverių metų seime jau buvo numatyta, jog pilies teismų neliks, bet dar nebuvo aišku, kaip tiksliai atrodys bajorų pirmosios instancijos teismų sistema. 1791 m. balandžio 21 d. buvo priimtas įstatymas, leidęs Breslaujos ir Vilkmergės pilies teismų specialiose sesijose spręsti bylas dėl vagysčių ir kitų nekilmingųjų vykdomų nusikaltimų, kurių ypač padaugėjo, bet šiose teritorijose nebuvo magdeburgijos, kuri tokias bylas galėjo spręsti²⁸. 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje tepasakyta, jog pavietuose ir vaivadijose veiks nuolat dirbantys žemės teismai, kuriuos sudarys bajorų seimeliuose išrinkti teisėjai ir jie spręs visas bajorų žemės valdytojų civilines ir baudžiamąsias bylas. Bet dėl paties teismo koncepcijos dar nebuvo susitarta ir gegužės 28 d. buvo nurodyta kol kas ir toliau dirbti žemės ir pilies teismams²⁹. Aiškiai pilies teismų panaikinimą skelbė 1792 m. sausio 10 d. aktuotas įstatymas dėl žemionių teismų įkūrimo. Bet yra žinoma, jog kai kurie pilies teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje susirinko į įprastas sesijas dar ir 1792 m. vasario mėnesį³⁰.

Žemės teismas

Žemės teismo kompetencija apėmė daugiausiai civilines bajorų žemės valdytojų bylas³¹. Jį sudarė teisėjas, patiesėjis ir raštininkas, renkami bajorijos pavietų seimeliuose – į kiekvienas pareigas buvo renkama po keturis kandidatus, iš jų vieną pasirinkdavo ir tvirtindavo valdovas. Teismas veikė trijų sesijų per metus principu, jos prasidėdavo po katalikiškų – Trijų Karalių (sausio 6 d.), Sekminių (gegužės pabaiga – birželio pradžia) ir Šv. Mykolo švenčių (rugšėjo 29 d.) ir tęsdavosi tol,

27 1790 m. lapkričio 18 d. Valkavisko pavieto seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 266; 1790 m. lapkričio 17 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 51.

28 „Wymiar sprawiedliwości“, *VL*, t. IX, p. 219.

29 „Deklaracja tymczasowa względem procesów i sądów“, *Ibid.*, p. 231.

30 Pvz., 1792 m. vasario 3–13 d. dirbo Trakų pilies teismas, Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. Senieji aktai, b. 5990, l. 18v.

31 Plačiau žr. Иван И. Лаппо, Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1897, Nr. 311, p. 263–301; Konstantinas Avizonis, *op. cit.*, p. 243–247; Darius Vilimas, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.

kol bus išspręstos visos teismui pateiktos bylos. Teisme turėjo posėdžiauti visi trys pareigūnai, bet bėgant laikui vis dažniau susiklostydavo situacija, kad nepavykdavo laiku išsirinkti ir patvirtinti vieno iš pareigūnų. Dėl šios priežasties teismo veikla nutrūkdavo, neretai ilgiems metams. Todėl 1764 m. Konvokaciniame seime buvo įvykdyta teismų reforma, kuri palietė ir žemės teismą³². Reforma panaikino pateisėjo pareigybę, nuo šiol teismą sudarė keturi teisėjai ir raštininkas, bajorų renkami seimeliuose balsų dauguma. Valdovas neteko teisės rinktis iš kandidatų, išrinkti asmenys turėjo iš karto atlikti priesaiką ir eiti pareigas, vis dėlto ir toliau išlaikytas reikalavimas gauti valdovo privilegiją. Pareigūnais leista rinkti bajorų kilmės asmenis, turėjusius žemės nuosavybės (pagal 1562 m. ir 1563 m. įstatymus). Tų pačių metų Karūnaciniame seime nurodyti ir kiti reikalavimai: „būti neteisėtiems kriminalinėje byloje, tinkamo amžiaus, žvalaus proto ir išmanyti gimtuosius įstatymus“³³. Uždrausta rinkti pareigūnais du tos pačios šeimos narius. Teisėjų hierarchija turėjo būti analogiška jų išvardinimo eilei liaudoje, teisme pirmininkauti turėjo įrašytas pirmuoju numeriu. Susiklosčius balsų lygybei sprendžiamasis balsas turėjo tekti raštininkui. Tam tikrais atvejais (raštininkui mirus) teisėjams suteikta teisė išsirinkti laikiną raštininką (iki seimelių). 1764 m. Karūnaciniame seime buvo nustatyta, jog sesijos išliks tos pačios, bet nuo šiol jos truks konkrečiai šešias savaites³⁴. Tame pat Seime buvo įsteigtas papildomas žemės ir pilies teismas Žemaitijoje, kuris turėjo rinktis Telšiuose³⁵.

XVIII a. antrojoje pusėje Seime buvo priimti įstatymai, keitę kai kurių teismų darbo laiką. 1766 m. buvo priimtas įstatymas keturiose pavietuose (Trakų, Breslaujos, Rečycos ir Mozyriaus), naikinantis žemės teismo sesiją, turėjusią vykti po Sekminių (tai buvo grindžiama nedideliu nagrinėjamų bylų skaičiumi)³⁶. Tiesa, po dešimties metų Trakų vaivadijos bajorijos prašymu trečioji sesija Trakų žemės teismui vėl buvo sugrąžinta³⁷. Vienas svarbiausių principų realizuotas 1784 m. Seime, kai kelios per metus turėjusios vykti teismo sesijos buvo sujungtos į vieną ilgesnę be pertraukų veikti turėjusią sesiją. Taip Trakų vaivadijos pasiuntiniams prašant atsirado viena žemės teismo sesija metuose, kuri (nuo 1785 m.) turėjo prasidėti lapkričio 2 d. ir trukti 12 savaičių³⁸. Toks pats principas tuo metu buvo įtvirtintas

32 „Sądy ziemskie“, *VL*, t. VII, p. 88–89.

33 „O kondemnatach na ww. wojewodów lub u. starostów sądowych wypadłe“, *Ibid.*, p. 178–179.

34 *Ibid.*, p. 177.

35 *Ibid.*, p. 180. Netrukus buvo pakeistas Trijų Karalių sesijos laikas Telšių žemės teismui, atsižvelgus į tai, jog jo teisėjai negali dalyvauti tribunoliniuose seimeliuose Raseiniuose, jo pradžia buvo nukelta į kitą dieną po Pelenų dienos: „Przeniesienie sądów ziemskich trzykrólskich Ks[ie]stwa żmudzkiego repartycyi telszewskiej“, *Ibid.*, p. 238. 1775 m. įstatymas perkėlė Telšiuose vykusius žemės ir pilies teismus į Šiaulių miestą: „Repartycye sądów żmudzkich, trockich i oszmiańskich“, *VL*, t. VIII, p. 391.

36 *VL*, t. VII, p. 236.

37 „Przywrócenie kadencyi roków ziemskich trockich“, *VL*, t. VIII, p. 571.

38 „Sądy grodzkie i ziemskie województwa trockiego“, *VL*, t. IX, p. 23.

ir Valkavisko bei Breslaujos pavietuose, o 1786 m. Seime jau įgyvendintas ir daug plačiau: Vilniaus, Ašmenos, Vilkmėrgės, Kauno ir Žemaitijos (Raseinių ir Šiaulių), Naugarduko, Bresto ir Minsko žemės teismai turėjo veikti nepertraukiamai nuo spalio 1 d. iki kitų metų sausio pabaigos, o Polocko ir Oršos – nuo spalio 1 d. iki tų pačių metų pabaigos³⁹. Įstatyme buvo nurodyta, jog senesnis darbo modelis paliekamas Mozyriaus (čia Trijų Karalių sesija buvo pakeista į Švč. Trejybės) ir Rečycos žemės teismams.

Žemės teismų veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVIII a. antroje pusėje lieka plačiau netirta, todėl sunku detaliai išvardinti visus jų veiklos trūkumus. Atrodo, jog bajorijai patys svarbiausi buvo teisėjų darbo disciplinos⁴⁰ ir pasitikėjimo teisėjų nešališkumu klausimai (žr. toliau). Gausesnius pasisakymus dėl žemės teismo reformos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorai išreiškė 1790 m. vykusių elekcinių seimelių metu. Tuo metu bajorijai buvo pateiktas valdovo aplinkoje parengtas teismų reformos projektas, kuris numatė pasiūlymus dėl bajorų pirmosios instancijos teismų pavietuose sujungimo į vieną teismą, teisėjo darbo kadencijų ir vadinamojo sentencionaro (lenk. *sentencionarz*) įvedimo⁴¹. Už žemės ir pilies teismų teisėjų rinkimus ir teisėjų darbo kadencijas pasisakė Vilniaus, Vilkmėrgės, Naugarduko, Minsko, Oršos, Bresto ir Pinsko pavietų bajorai, jų pateikti kadencijos siūlymai svyravo nuo 2 iki 5 metų⁴². Tačiau bene daugiausiai palaikymo sulaukė siūlymas teismuose įvesti sentencionarus – privalomas knygas, skirtas teisėjų nuomonėms įrašyti tais atvejais, kai jos išsiskyrė vienu ar kitu byloje nagrinėjamu klausimu. Tokia knyga egzistavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdo komisijoje, o vėliau atsirado ir 1789 m. lapkričio 19 d. įkurtose civilinėse-karinėse komisijose⁴³. Žemaitijos bajorija jau 1788 m. siūlė, kad kiekvienas žemės ir pilies teismo teisėjas, sprenddamas bet kokią bylą, savo sprendimą žymėtųsi sentencionare. Konstatuota, jog, remiantis 1776 m. įstatymu, teisėjas negali būti baudžiamas už sprendimą, bet „tegu bent jau viešai gėdijasi dėl savo nesąžiningumo arba nenuovokumo, o teisingas teisėjas kaip atlygi už darbą ir dorovingą elgesį pareigose viešumoje džiaugiasi gera šlove“⁴⁴. Sentencionaro įvedimo Išdo komisijos pavyzdžiu visuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose tuo metu reikalavo ir Polocko vaivadijos bajorija⁴⁵. Po dvejų metų už sentencionaro įvedimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose jau pasisakė net devynių

39 „Odmiana kadencyi sądów ziemskich i grodzkich dla niektórych województw i powiatów W. X. Lit.“, *Ibid.*, p. 38.

40 Apie tai plačiau žr. Adam Stankevič, Pinsko pavieto bajoro Teodoro Radzevičiaus siūlymai, p. 102–103.

41 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, The Modernisation of the Court System, p. 14.

42 *Ibid.*, p. 16.

43 *VL*, t. IX, p. 136–142.

44 1788 m. rugpjūčio 20 d. Žemaičių kunigaikštystės seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 166.

45 1788 m. rugpjūčio 20 d. Polocko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 200.

seimelių atstovai. Vilkmergės pavieto bajorai pateikė tokią argumentaciją: kadangi sprendimai bylose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismuose priimami balsų dauguma, todėl pasitaiko, jog nepelnytai apkaltinami niekuo dėti pareigūnai, kenčia jų garbė; įstatymai įtvirtina teismo paslaptį, dėl to nežinoma, kas kaip balsavo, o teisėjas privalo pasirašyti net ir tą sprendimą, kuriam nepritaria. Teismuose įvedus sentencionarus, bajorai galės įsitikinti, ar teisėjas „turi pašaukimą vykdyti užimamas pareigas“, piliečių teisės bus geriau apsaugotos, o teisėjas stengsis priimti sprendimą, kuris nesusilauks pasmerkimo, ir tokiu būdu galės „užsitarnauti teisingo teisėjo vardą“⁴⁶. Gardino, Upytės ir Oršos bajorai norėjo sentencionaro visuose teismuose⁴⁷, tuo tarpu Kauno, Valkavisko ir Bresto bajorai jo reikalavo tik žemės ir pilies teisme⁴⁸. Minsko seimelis pasisakė už sentencionarą „vaivadijos ir kiekviename teisme“⁴⁹. Plačiausiai savo prašymą grindė Žemaičių bajorija. Ji pabrėžė teisingumo vykdymo svarbą ir kvietė užtikrinti teisingą įstatymų taikymą⁵⁰. Esą, griežtai laikytis įstatymų verčia sąžinė, bet jos paveikti negalima. Tačiau nesilaikančiuosius teisės įmanoma paveikti per garbingumą, sąžiningumą ir turtą. Esą, vienintelė išeitis – visuose teismuose (išskyrus Tribunalą) įvesti sentencionarus: „sprendimą priimantis pareigūnas atskirame protokole užrašys savo nuomonę visais atvejais, tiek priimant nutartį, tiek sprendimą byloje iš esmės“, o bylininkai galės jų nuomonę sužinoti išsiimdami sprendimų išrašus, prie kurių teisėjų nuomonės bus pridėtos.

Kartu su šiais reikalavimais buvo reiškiamas noras plėsti teisėjų atsakomybę. Slanimo pavieto bajorija jau 1788 m. konstatavo⁵¹, jog 1776 m. įstatymas aprašė tik tris nusižengimus, už kuriuos galima traukti atsakomybėn, jie mažos reikšmės, tuo tarpu visus kitus nusižengimus, net ir pamatinių teisių pažeidimus įvardijo kaip nebaudžiamus⁵². Esą, pasitaiko, jog žemės ir pilies teisėjai tiek baudžiamosiose, tiek paveldėjimo bylose be jokių atidėjimų (net dokumentų kopijų) pirmą kartą teikiamas bylas sprendžia iš esmės, nušalina bajorus nuo jų valdomų žemių ir valdų, neįrašo į sprendimą faktų apie pateiktą apeliaciją, sprendimą surašo nepaisydami byloje pasakytų kalbų ir remiasi juose nebūtais dalykais. Dar dau-

46 1790 m. lapkričio 18 d. Vilkmergės pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 85.

47 1790 m. vasario 10 d. Gardino pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 122; 1790 m. lapkričio 19 d. Upytės pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 161; 1790 m. lapkričio 18 d. Oršos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 283.

48 „[...] otwartego dla wszystkich sentencionarza“, 1790 m. lapkričio 18 d. Kauno pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 148; 1790 m. lapkričio 18 d. Valkavisko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 266; 1790 m. lapkričio 20 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 302.

49 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 332–333.

50 1790 m. lapkričio 18 d. Žemaičių kunigaikštystės seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 172.

51 1788 m. rugpjūčio 18 d. Slanimo pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 239.

52 Turėtas omenyje 1776 m. įstatymas (*VL*, t. VIII, p. 572), kuris vardino šiuos baustinus žemesniųjų teismų nusižengimus: neatvykimas į darbą be pateisinamos priežasties, nustatytos bylų nagrinėjimo eilės nesilaikymas ir neteisingas sprendimo vykdymas.

giau, kartais nutyliami pagrindiniai bylos dokumentai, į kuriuos viskas atsiremia, o teisėjai sprendimus priima savo nuožiūra. Teigta, jog už visa tai jie turėtų būti baudžiami. O 1790 m. Bresto vaivadijos bajorija pasisakė už teisėjų atsakomybę ir dėl priimamų sprendimų⁵³.

1790 m. Trakų vaivadijos bajorija pasiūlė ir konkretų pirmosios instancijos bajorų teismų reformos planą: pavietuose turėtų likti tik žemės teismas, kuris spręstų visas iki tol žemės ir pilies teismams tekusias bylas. Tai buvo argumentuojama tuo, jog žemės ir pilies teismų veikimas kartu kai kuriais atvejais lemdavo bylos užsitęsimą, nes laiko atimdavo nustatymas, kokiam iš jų byla turinti tekti, arba pradėdant spręsti viename ji vėliau būdavo persiunčiama kitam. Todėl bajorai pasiūlė vieną žemės teismą, sudarytą iš dešimties teisėjų: penki žemės teismo teisėjai jame dirbtų iki gyvenimo pabaigos, o perkeltieji iš pilies teismo – iki juos paskyrusio vaivados ar teismo seniūno mirties (po to į jų vietas teisėjai būtų renkami seimeliuose). Dirbama būtų pačiliui dviem komplektais po penkis asmenis (t. y. nustatytu metu galėtų posėdžiauti tik konkretaus komplekto teisėjai), o kvorumą sudarytų trys teisėjai. Toks teismas dirbtų ištisai visus metus⁵⁴. Minsko vaivadijos bajorai siūlė uždrausti rinkti teisėjais du tos pačios šeimos narius, o išrinktiems teisėjais imtis kitų pareigų, konkrečiai – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjo ir pasiuntinio į Seimą. Taip pat siūlyta, kad teisėjai galėtų vykdyti pareigas be karaliaus privilegijos išdavimo⁵⁵.

1792 m. sausio 3 d. buvo priimtas (o sausio 10 d. aktuotas) bendras Abiejų Tautų Respublikos įstatymas, skelbęs naujų žemionių teismų įkūrimą vietoj naikinamų žemės ir pilies teismų⁵⁶. Tai turėjo būti nuolat veikiantys pirmosios instancijos teismai, nagrinėjantys visas bylas, iki tol tekusias žemės ir pilies teismams, o apeliacijos dėl priimamų sprendimų ir toliau turėjo būti teikiamos Vyriausiesiems Tribunolams (Lietuvos ir Lenkijos). Naujajį teismą turėjo sudaryti dešimt seimelyje renkamų teisėjų, į pareigas deleguojamų ketverių metų kadencijai. Iš jų turėjo būti formuojamos dvi teisėjų sudėty (po penkis asmenis, kvorumą ir toliau turėjo sudaryti trys teisėjai), kurios pasikeisdamos dirbtų trijose viena po kitos vykstančiose sesijose, kurių kiekviena turėjo trukti tris mėnesius: 1) nuo balandžio 1 d. iki birželio pabaigos; 2) nuo spalio 1 d. iki gruodžio pabaigos; 3) nuo sausio 1 d. iki

53 1790 m. lapkričio 20 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 302. 1766 m. priimtas įstatymas skelbė, jog „dėl paties sprendimo teisėjai neturi būti nei šaukiami, nei baudžiami“, *VL*, t. VII, p. 237.

54 1790 m. lapkričio 16 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 100–101.

55 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 333.

56 „Sądy ziemiańskie“, *VL*, t. IX, p. 370–375. Po dviejų dienų, sausio 5 d., buvo priimtos dvi „deklaracijos“, detalizavusios naujų teismų darbo ir teisenos tvarką Lenkijoje ir Lietuvoje: „Deklaracja o sądach ziemiańskich w prowincjach Koronnych“, *Ibid.*, p. 376–379; „Deklaracja o sądach ziemiańskich w Wielkim Księstwie Litewskim“, *Ibid.*, p. 375–376.

kovo pabaigos)⁵⁷. Tokiu būdu teismo veikloje turėjo susidaryti vos trijų mėnesių per metus pertrauka, be to, buvo numatyta, jog ir „teismo poilsiai“ skirtu metu teisėjai galės susirinkti spręsti einamųjų kriminalinių bylų.

Įstatymas numatė, jog sesijos privalės prasidėti tiksliai nurodytą dieną, net jei ši pasitaikytų esanti šventinė (taip buvo naikinama ligšiolinė praktika perkelti teismo atidarymą į artimiausią dieną po šventinės). Posėdžiai ir toliau, kaip numatyta 1784 m. įstatyme, turėjo būti rengiami kasdien (išskyrus sekmadienius ir šventines dienas) nuo 8 iki 13 valandos. Teisėjais leista rinkti ne jaunesnius nei 23 metų bajorus, tame paviete turinčius paveldimos žemės nuosavybės ir mokančius mokesčius valstybei, nenuteistus baudžiamosiose bylose ir turinčius darbo patirties einant valstybės pareigas⁵⁸. Teisėjais negalėjo būti renkami asmenys, atliekantys aktyvią karinę tarnybą ir aukščiausiojo teismo sprendimu nušalinti nuo teisėjo pareigų, taip pat vienoje sudėtyje negalėjo būti dviejų vienos šeimos narių bei žento ir uošvio. Jų kadencijų skaičius buvo neribojamas. Buvo įtvirtinta nauja pareigų užėmimo tvarka: nuo šiol nebereikėjo gauti valdovo privilegijos, išrinkimo pagrindu turėjo būti laikomas seimelio nutarimas (liauda). Priesaika turėjo būti atliekama iš karto po rinkimų seimelyje.

Svarbu pažymėti, jog lietuviškas įstatymo papildymas („deklaracija“) numatė, kad buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismų teisėjai ir raštininkai (pastaruosius perkeliant į teisėjų pareigas) automatiškai pateks į naujo žemionių teismo sudėtį ir tik nuo antrosios kadencijos bus vykdomi rinkimai į visas dešimt vietų. Taip pat buvusiems žemės teismo teisėjams buvo palikta teisė iki gyvos galvos vykdyti teismo sprendimus, o pilies teismų teisėjams – iki juos paskyrusio vaivados ar teismo seniūno mirties arba kitų pareigų užėmimo⁵⁹. Šių nuostatų nebuvo įstatymo papildyme, skirtame Lenkijai, – čia rinkimai iš karto turėjo vykti į visas vietas, nepaliekant buvusiems teisėjams jokių teisių. Žinome, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntiniai vieningai palaikė minėtus reikalavimus ir netgi reikalavo savo deklaraciją priimti anksčiau už bendrą įstatymą⁶⁰.

57 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *The Modernisation of the Court System*, p. 17–23.

58 Patirtimi einant valstybines pareigas laikytas teisėjo darbas įvairių instancijų teismuose ir pasiuntinybėje į Seimą, o seimelių įstatyme dar minima – bent dviejų metų darbas civilinėje-karinėje komisijoje. Lietuviškoji „deklaracija“ prie darbo einant valstybines pareigas patirties priskyre ir regento funkcijos atlikimą, *VL*, t. IX, p. 379.

59 1788 m. Kauno pavieto seimelis prašė visus žemės teismo teisėjus palikti eiti savo pareigas iki gyvos galvos; 1790 m. Gardino pavieto bajorija norėjo, kad žemės teismo teisėjai ir toliau savo pareigas vykdytų iki mirties; 1790 m. Vilkmergės pavieto bajorai norėjo, kad visi esami teismų pareigūnai ir toliau dirbtų pagal senesnius įstatymus, o ateityje būtų vykdomi rinkimai į visas pareigas, tuo tarpu Minsko vaivadijos seimelis 1790 m. manė, jog neturėtų būti paliekamos jokios iki gyvos galvos paskirtų teisėjų privilegijos, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 85, 122, 144, 332–333.

60 Žr. Ketverių metų seimo dienoraštis, 1792 m. sausio 3 ir 5 d. sesijų aprašymas: Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Archiwum Sejmu Czteroletniego, b. 23, l. 250–270, 271–278v.

Įstatymas gana detaliai apibrėžė tokius klausimus kaip pareigų atsisakymas, teisėjų nušalinimas nuo konkrečios bylos ir nuo darbo teisme apskritai (nuo šiol prieš teisėjus nukreipti sprendimai už akių, išskyrus kriminalinėje byloje, neturėjo užkirsti jiems kelio vykdyti savo pareigas), aiškiai aptarė teisėjų tarpusavio hierarchijos klausimą (ji turėjo būti analogiška jų įrašymo seimelio liaudoje eilei) ir teismo veiksmus byloje nelikus kvorumo. Žemionių teismo įstatyme aiškiai pastebimos Apšvietos epochos idėjos kurti kuo išsamesnę ir aiškesnę teisę, bet minėtais atvejais buvo tiesiog sprendžiamos konkrečios Lietuvos ir Lenkijos teismuose kildavusios probleminės situacijos, kurios neretai lemdavo teismų veiklos nutrūkimą. Kita vertus, dauguma organizacinio pobūdžio klausimų (teismo pastatų, sulaikymo patalpų ir kalėjimų statyba, teisėjų ir kitų teismo pareigūnų atlyginimas) liko nesureglamentuoti, tikintis tai padaryti vėliau. Beje, verta pažymėti, jog dalį šių klausimų bandyta išspręsti jau netrukus. Sausio 13 d. Seime buvo skaitomas įstatymo projektas, pavadintas „Atlyginimų žemionių teismo teisėjams ir tarnautojams Karūnoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje apmąstymas“⁶¹. Jis numatė fiksuotus metinius atlyginimus, iš valstybės išdo mokamus žemionių teismo teisėjams (3 tūkst. auksinų), raštininkams (4 tūkst. auksinų), teismo kaltintojams (1500 auksinų) ir vazniam (500 auksinų). Projektas taip pat nustatė naujas teismo renkamų mokesčių sumas (jos turėjo eiti į fondą, iš kurio mokami teismo pareigūnų atlyginimai), o nauja mokesčių surinkimo tvarka buvo susieta su procesinio popieriaus įvedimu ir jo žymėjimu specialiais antspaudais (juose turėjo būti nurodyta pinigų suma). Bet šio įstatymo priimti nepavyko.

Svarbi „Žemionių teismo“ įstatymo naujovė buvo dviejų rūšių knygų įvedimas: 1) registracijos knyga, kurioje turėjo būti žymima, kaip teisėjai dalyvauja teismo darbe (šie duomenys apie posėdžių lankymą vėliau turėjo būti siunčiami naujai institucijai – Įstatymo sargybai); 2) vadinamasis „atskiras nuomonių protokolas“ (lenk. *osobny protokół rozpisowy*). Sprendimai turėjo būti priimami vienbalsiai arba balsų dauguma (dar viena naujovė buvo ta, jog balsams pasiskirsčius po lygiai turėjo būti traukiami burtai, o ginčą turėjo išspręsti tas teisėjas, kuris ištraukė burtą), tačiau kitą nuomonę turėjęs teisėjas privalėjo iš karto, toje pat sesijoje, neišeidamas iš posėdžių salės, tokiaame protokole įrašyti savo atskirąją nuomonę ir ją pasirašyti. Šios priemonės turėjo išspręsti tokias reikšmingas problemas kaip teisėjų neatvykimas į darbą be priežasties ir tokiu būdu teismo veiklos žlugdymas bei teisėjų korupcija ir šališkumas sprendžiant bylas.

Įstatymas taip pat numatė, jog patys teisėjai rinks tokius teismo pareigūnus kaip „sprendimų raštininkas“ (turėjo būti renkamas 7 metų kadencijai, bet tinkamai nevykdantis savo pareigų galėjo būti pašalintas teismo sprendimu), viešasis kaltintojas ir du vazniai. Buvo numatyta, jog raštininkas posėdžiaus teisme, bet

61 „Obmyślenie nadgrody sędziom i urzędnikom sądów ziemiańskich tak w Koronie, jak i w W[ielkim] Ks[ieństwie] Litewskim“, AGAD, Archiwum Sejmu Czteroletniego, b. 15, l. 66–73.

be sprendžiamojo balso, taip pat vykdys visas įprastas raštininko funkcijas (bus atsakingas už aktų, protokolų ir registru knygas, sprendimų rengimą ir išdavimą šalims ir t. t.). Dar vienas pareigūnas, pavadintas „aktų raštininku“, turėjo būti renkamas seimelyje ir deleguojamas šioms pareigoms iki gyvos galvos (turėjo vykdyti teismo raštinės vadovo pareigas ne teismo darbo metu, priimti įrašyti dokumentus, išduoti išrašus ir rūpintis teismo archyvu)⁶².

Taip „Žemionių teismo“ įstatymas skelbė naujos, beveik ištisus metus veikiančios institucijos įsteigimą pavietuose, įtvirtino nuostatas, turėjusias užtikrinti teismo veiklos pastovumą ir neišardomumą, teisėjų darbo drausmę ir nešališkumą sprendžiant bylas. Daug dėmesio jame buvo skirta teisėjams, buvo įtvirtintas jų renkamumas ir kadencijos. Kita vertus, teisėjams ir toliau nebuvo keliamas profesinio išsilavinimo reikalavimas, bet atsirado darbo patirties valstybinėse institucijose kriterijus. Taip pat gana detaliai buvo apibrėžta kitų teismo pareigūnų (raštininkų) ir tarnautojų (viešųjų kaltintojų, vaznių) darbo tvarka.

Ribų teismas

Pakamario teismas buvo įsteigtas kaip vienasmenis teismas, skirtas ginčams dėl bajorų žemės valdų ribų spęsti⁶³. Pakamari iš pradžių savo nuožiūra skirdavo Lietuvos didysis kunigaikštis, bet nuo 1588 m. keturis kandidatus į pakamario pareigas jau rinkdavo bajorai vietos seimelyje, o valdovas tik rinkosi iš jų vieną. Įstatymai leido pakamariui pasirinkti vieną arba du padėjėjus – vadinamuosius kamarininkus, kuriems šis galėjo pavesti spęsti mažesnės svarbos bylas (kai ginčijamos žemės plotas buvo ne didesnis kaip vienas valakas). Pakamario teismo darbas nebuvo susietas su sesijomis, jis susirinkdavo spęsti konkrečios bylos, kai ši jam būdavo persiunčiama kitų teismų. Skirtingai nei kiti teismai, šis per du amžius išvengė didesnių reformų⁶⁴, bet XVIII a. pabaigoje jo veikla kėlė bene didžiausią bajorijos nepasitenkinimą. Jis labiausiai pasireiškė per 1788 ir 1790 m. elekcinis seimelius ir juose suformuotus pakamario teismo reformos reikalavimus. Tuo metu dalis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių pažymėjo, jog nesutarimai dėl ribų buvo viena dažniausių ginčų tarp bajorų priešasčių. Tarp

62 Plačiau žr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos, in: *Lietuvos notariato istorija*, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2012, p. 82–85.

63 Иван И. Лаппо, Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1899, № 324, p. 341–403; Konstantinas Avižonis, *op. cit.*, p. 247–248.

64 1764 m. konstatavus, jog Žemaitijoje nepakako vieno pakamario teismo, keturiolikai tįjūnų buvo leista spęsti pakamario teismo bylas (lenk. *sądzić dyferencyje*) Žemaitijos teritorijoje (o pakamariui – ir už jos ribų) bei paskirti po vieną kamarininką. Apeliacijos dėl jų sprendimo turėjo būti teikiamos Žemaitijos seniūnui, o tįjūnams nuo šiol buvo uždrausta užimti žemės ir pilies teismo pareigūnų vietas: „Activitas ciwunów Księstwa Żmudzkiego“, *VL*, t. VII, p. 181.

svarbiausių kaltinimų pakamario teismui buvo pernelyg ilga bylinėjimosi jame trukmė ir per didelės išlaidos. Vilniaus vaivadijos bajorija kritikavo bylų patekimo į pakamario teismą tvarką: esą, bylos dėl ribų iš pradžių patenka į pilies arba žemės teismus, tačiau taip pat į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunolą ar Asesorių teismą⁶⁵. Po ilgo nagrinėjimo jos galiausiai persiunčiamos pakamario teismui, kuris iš naujo kartodavo visą procedūrą – susipažindavo su dokumentais, leisdavo bylininkams pasinaudoti įvairiomis galimybėmis nukelti bylos nagrinėjimą. Visa tai pernelyg ilgai užtrukdavo ir brangiai kainuodavo. Todėl bajorijos siūlymas buvo toks: nuo šiol bylos dėl ribų turėtų būti iš karto kreipiamos šiam teismui, kuris dirbtų 6–8 savaičių trukmės sesijoje; pakamario teismas turėtų būti kolegialus, kartu su juo turėtų posėdžiauti keturi kiekvienais metais bajorijos seimelyje renkami asesoriai (kvorumą sudarytų trys asmenys, tarp kurių būtina būti turėjo būti pakamaris), ir toks teismas spręstų visas bylas dėl ribų, nesvarbu, kam ta žemė priklausytų (t. y. bajorams, karaliui, dvasininkams)⁶⁶. Starodubo pavieto bajorija siūlė pakamariui į pagalbą paskirti asesorius arba komisorius, pakamaris su jais turėtų atvykti į pavieto centrinį miestą spręsti visų su konkrečia byla susijusių formalumų, paskirtų išvažiavimo į ginčo vietą terminą, o ten atvykęs išspręstų bylą iki galo be teisės priimti sprendimą skusti⁶⁷. Tai turėjo tiek mažinti išlaidas, tiek trumpinti bylinėjimosi trukmę. Panašiai Naugarduko vaivadijos bajorai įsivaizdavo pakamario teismą kartu su seimelyje renkamais ir prisaikdinamais asesoriais, kurie turėjo kaip galima geriau išmatuoti visas valdas, nustatyti ribas, parengti žemėlapius, o pavietai už tą darbą jiems turėjo nustatyti fiksuotą atlyginimą⁶⁸.

1790 m. daugelyje seimelių vėl buvo iškeltas pakamario teismo reformos klausimas. Vilniaus vaivadijos bajorija jau tik bendrai reikalavo bylose dėl ribų „visiškai reformuoti teismo procesą“⁶⁹. Panašiai Oršos pavieto bajorai prašė sugalvoti, kaip galima būtų sutrumpinti tokių bylų nagrinėjimo trukmę⁷⁰. Tuo tarpu Trakų vaivadijos bajorai pateikė konkretų pasiūlymą: pirmosios instancijos teismu bylose dėl ribų galėtų būti kamarininko teismas, o apeliaciniu – pakamario teismas, kurį sudarytų ne tik pakamaris, bet ir du seimelyje renkami asesoriai. Pasiūlyta tokia bylos nagrinėjimo tvarka: žemės teisme turėtų egzistuoti specialus bylų registras, į kurį bylininkui įsirašius teismas persiųstų bylą savo paskirtam kamarininko teismui; kamarininkas nedelsdamas išduotų pranešimą apie bylos nagrinėjimą, lieptų bylininkams susipažinti su bylos dokumentais ir atvyktų į vietą bei spręstų nustatyta tvarka; kamarininkas priimtų sprendimą, išduotų bylininkams

65 1788 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaitystės seimelių instrukcijos*, p. 43.

66 1790 m. analogiškai pasisakė Trakų ir Minsko bajorija, *Ibid.*, p. 106, 333.

67 1788 m. rugpjūčio 18 d. Starodubo pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 191.

68 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 220.

69 1790 m. lapkričio 17 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 51.

70 1790 m. lapkričio 18 d. Oršos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 283–284.

sprendimo išrašą (sprendimą įrašytą į pakamario knygas) ir paženklintų ribas⁷¹. Kauno pavieto bajorai pasiūlė naujos sudėties ir naujo pavadinimo teismą: turėjo atsirasti Vyriausiasis ribų teismas, kurį sudarytų pavieto maršalas, pakamaris ir asesoriai, – visas bylas dėl ribų šis teismas spręstų kaip pirmosios ir kartu paskutinės instancijos teismas⁷². Minsko vaivadijos bajorai norėjo, kad pakamario teismas kitų teismų pavyzdžiu dirbtų sesijomis, į jį būtų galima kreiptis tiesiogiai ir jame kartu su pakamariu posėdžiautų seimelyje renkami asesoriai (jie šias pareigas vykdytų neatlygintinai)⁷³. Rečycos bajorų nuomone, ginčų dėl ribų sumažėtų, jei visuose pavietuose pakamario teismas dirbtų nuolatos, be pertraukų⁷⁴, o Pinsko bajorai norėjo, kad pakamaris dirbtų kartu su asesoriais sesijų principu⁷⁵.

Bet Seime įvykdyta reforma smarkiai skyrėsi nuo bajorijos siūlymų. 1791 m. gruodžio 3 d. buvo aktuotas didelės apimties įstatymas, pavadintas „Paprastasis atribojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, kuris skelbė apie naujos institucijos – ribų komisijos (lenk. *komisja graniczna*) įsteigimą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose ir vaivadijose (Lenkijai buvo skirtas atskiras įstatymas)⁷⁶. Komisijos tikslas buvo „kuo greičiau grąžinti ramybę visoje LDK“: atriboti žemės valdas visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir parengti detalius jų planus. Pačiame pirmajame įstatymo punkte buvo nurodyta, jog nauja institucija įsteigta siekiant užkirsti kelią ginčams dėl ribų, kurie dažnai pasibaigia „nekalto kraujo praliejimu“, ir užtikrinti valdų savininkų ir valdytojų teises. Komisijai buvo pavesta spręsti tik bylas dėl valdų atribojimo, jos kompetencijai nepriklausė klausimai, susiję su teisėmis į valdas („nesiimant bylų dėl paveldėjimo, padalijimo ir teisių į nuosavybę“)⁷⁷. Ribų komisiją turėjo sudaryti ne mažiau kaip dvylika seimelyje balsų dauguma renkamų komisarų (jų leista rinkti ir daugiau, pagal poreikį, bet tik progresine tvarka po tris komisarus⁷⁸). Jų kadencija turėjo trukti penkerius metus (tiesa, kas dvejus metus bajorams leista palikti dirbti tuos pačius asmenis arba paskirti naujus), po kurios nauja institucija turėjo nutraukti savo veiklą. Reikalavimai kandidatams buvo nedideli: komisarais galėjo būti renkami vietos bajorai žemės valdytojai (pradedant nuo senatorių, vietos pareigūnų ir baigiant jokių pareigų neturinčiais bajorais), nenuteisti kriminalinėje byloje.

71 1790 m. lapkričio 16 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 106–107.

72 1790 m. lapkričio 18 d. Kauno pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 148–149.

73 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 332–333.

74 1790 m. lapkričio 16 d. Rečycos pavietos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 363.

75 1790 m. lapkričio 18 d. Pinsko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 318.

76 „Rozgraniczenie normalne w Wielkim Księstwie Litewskim“, *VL*, t. IX, p. 346–361; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Išmatuoti erdves: ribų komisijų įkūrimas, p. 225.

77 *VL*, t. IX, p. 347.

78 Išimtis buvo padaryta Vitebsko vaivadijai, kur nutarta, jog užteks trijų komisarų, o tose žemėse, kurių Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė realiai nevaldė (Smolensko vaivadijoje, Livonijoje ir Starodubo paviete), steigti ribų komisijų nebuvo numatyta.

Ribų komisija turėjo veikti keliais pavidalais: sprendžiant administracinius klausimus⁷⁹ turėjo posėdžiauti visa sudėtimi („komisijos plenumas“), valdų ribų klausimai turėjo būti sprendžiami iš trijų komisarų sudarytų „apgygardų kompleksuose“, o apeliacijas dėl jų sprendimų turėjo nagrinėti ne mažiau kaip septynių komisarų „apelaciniai komplekta“. Tai yra komisarai turėjo dirbti ir kaip pirmosios, ir kaip antrosios instancijos teisėjai (tiesa, teisėjai, sprendę konkrečią bylą pirmojoje instancijoje, neturėjo posėdžiauti svarstant jos apeliaciją). Komplektuose turėjo būti išlaikoma tokia eilės tvarka, kokia komisarai buvo įrašyti liaudoje. Pirmiausiai įrašytas komisaras turėjo teisę pirmininkauti, o paskiausiai įrašytam turėjo tekti „plunksna ir protokolas“, t. y. jis turėjo atlikti raštininko pareigas, o susiklosčius balsų lygybei, jo balsas turėjo būti laikomas negaliojančiu. Balsų lygybė galėjo susiklostyti, nes buvo numatyta, jog atvykus į ginčo vietą kiekviena bylos šalis (žemės savininkas) į teismo komplektą galės deleguoti pašalinį asmenį, vadinamąjį arbitrą, kuris jame posėdžiaus su sprendžiamąjo balso teise. Tai buvo bajorų teisinėje kultūroje įsitvirtinusio trečiųjų teismo instituto atspindys.

Planuota, jog nauja institucija veiks keliais etapais. Iš pradžių, iki 1793 m. vasario mėnesio pabaigos, visi tame pavieta gyvenę žemės savininkai (bajorai, dvasininkai, valdovo žemių valdytojai) turėjo pateikti vietos ribų komisijai visus dokumentus, susijusius su žemių ribomis (originalus ir kopijas, žemėlapius, inventorius ir t. t.), o nepateikusiesiems net buvo numatytos bausmės (šešių savaičių kalėjimas viršutiniame bokšte). Iki 1793 m. gegužės 1 d. bajorams dar leista išspręsti ginčus dėl ribų susitarimu, pasitelkus trečiųjų arba aukščiausios instancijos teismą. Tuo tarpu vėliau visi ginčai dėl ribų turėjo būti išimami iš bet kurio teismo kompetencijos ir perduodami ribų komisijai. Lygiai 1793 m. gegužės 1 d. seimeliams skirtame mieste turėjo susirinkti komisijos plenumas ir į konkrečias parapijas deleguoti profesionalius matininkus, kurie, remdamiesi sukauptais dokumentais, visame pavieta vykdytų žemės ribų matavimo darbus, atnaujintų senas ribas ir supiltų naujus riboženklis, parengtų valdų žemėlapius, juose pažymėtų ribas, dėl kurių sutariama ir dėl kurių kilo ginčas (už nepriekaištingą darbą matininkai turėjo gauti ne tik atlyginimą, bet ir papildomą paskatą – žemesnio luomo asmenys turėjo būti nobilituoti, o bajorai – gauti artilerijos pulkininko laipsnį). Šie valdų žemėlapiai turėjo būti siunčiami komisijai, o matininkams darbą baigus turėjo prasidėti kitas etapas: komisija privalėjo susirinkti seimeliams skirtame mieste *in pleno*, pasidalinti į kompleksus po 3 komisarus bei vykti į tas vietas, kur dėl ribų nebuvo sutariama, vietoje spręsti ginčo. Sprendimai turėjo būti priimami balsų dauguma, mažiausiai trijų asmenų. Dėl tokio sprendimo buvo leista apeliuoti tik

79 Komisijos plenumas turėjo teisę tam tikrais atvejais paskirti ir laikinus komisarus (esamiems mirus arba susirgus), kurie turėjo dirbti iki naujų elekcinų seimelių datos. Taip pat jie rinko aktų regentą, kuris turėjo tvarkyti visą komisijos dokumentaciją, priimti valdų dokumentus, sudaryti jų registrus ir prižiūrėti archyvą.

tais atvejais, kai ginčo objektas buvo didesnis nei 3 valakai. Apeliacinis teismas tokiems sprendimams turėjo būti ribų komisijų plenumas (komplektą turėjo sudaryti mažiausiai septyni komisarai), buvo numatyta, jog jis pradės darbą 1796 m. spalio 1 d., per septynis mėnesius išspręs visas pateiktas apeliacijas ir vėliausiai 1797 m. gegužės 1 d. užbaigs savo veiklą.

Įstatyme pakankamai detalai buvo aptarti įvairūs teismo funkcionavimo aspektai, ypač matininkų darbo tvarka, buvo nustatytos taisyklės, kuriomis teismas turėjo vadovautis, įrodymų eilė, taip pat numatyti saugikliai, kurie turėjo užkirsti kelią ginčams atnaujinti (grasinta baudomis, už kiekvieną užginčytą valaką reikėjo mokėti po 90 auksinų į komisijos kasą). Taip pat stengtasi trumpinti tokių bylų nagrinėjimo laiką: uždrausta jose naudotis bylos atidėjimais (tokiais kaip susipažinimui su dokumentais, naujų dokumentų paieškai ir t. t.). Taip bandyta spręsti problemas, su kuriomis savo veikloje susidurdavo pakamario teismai.

Reikia pažymėti, jog Karūnos pasirinktas ribų komisijų modelis buvo kitoks⁸⁰. Čia ribų komisija buvo renkama 4 metų laikotarpiui, o seimeliuose turėjo būti renkami 10 komisarų ir nedetalizuotas teisėjų skaičius. Komisarai turėjo pasidalinti į du paieiliu dirbančius komplektus po 5 asmenis ir vykdyti tik administracines ir apeliacinių teisėjų funkcijas. Spręsti ginčų dėl valdų ribų turėjo būti siunčiamas vienas teisėjas, kuris vietoje, papildytas bylos šalių deleguotais arbitrais, turėjo posėdžiauti kaip pirmosios instancijos teismas. Dar vienas įdomus skirtumas: apeliacijas čia turėjo spręsti tik 3 komisarai (juos galėjo pasirinkti bylininkai, bet jeigu dėl jų nesutariama, tuomet metami burtai) kartu su bylininkų deleguojamais arbitrais (po vieną nuo kiekvieno bylos dalyvio).

Nežinome, kaip bylos dėl ribų turėjo būti sprendžiamos pasibaigus ribų komisijų veiklai. Bet kokiu atveju, ribų komisijų įsteigimas parodė bajorijos sugebėjimą sugalvoti naujus, bet kartu ir racionalius būdus įsisenėjusioms problemoms spręsti. Ypač verta pabrėžti kūrybingą komisijų susiejimą tiek su valstybiniais teismais, tiek su tarp bajorų gana populiariais trečiųjų teismais. Ribų komisijų įstatymas įtvirtino kolegialų bylų nagrinėjimą, nustatė priemones, turėjusias sutrumpinti tokių bylų nagrinėjimo trukmę, ir saugiklius dėl ginčų atnaujinimo, tuo pat metu visiškai užtikrinant žemės valdų savininkų teises.

Lietuvos Vyriausiasis Tribunolas

Bajorų teismų pertvarką Ketverių metų seime užbaigė Lietuvos ir Lenkijos Vyriausiųjų Tribunolų reforma. 1792 m. sausio 21 d. buvo priimti įstatymai, pavadinti „Tribunolo teismas Karūnoje“ ir „Tribunolo teismas LDK“⁸¹. Lietuvos Vyriausiasis

80 „Rozgraniczenie dóbr wszelkiej natury w prowincjach koronnych“, *VL*, t. IX, p. 361–367.

81 „Sąd trybunalski Koronny“, *Ibid.*, p. 381–386; „Sąd trybunalski w Wielkim Księstwie Litewskim“, *Ibid.*, p. 386–394.

Tribunolas buvo numatytas kaip apeliacinė instancija, turėjusi nagrinėti apskųstus sprendimus, priimtus pavietų žemės, pilies ir pakamario teismuose civilinėse ir baudžiamosiose bylose. Jį sudarė pavietų seimeliuose vienų metų kadencijai renkami bajoriškos kilmės teisėjai (maksimaliai jų skaičius galėjo siekti 49), kurie dirbdavo dviejose sesijose. 1764 m. Karūnaciniame seime buvo įvykdyta svarbi reforma: nuo šiol pavietų seimeliuose vienas asmuo (Žemaičių kunigaikštystėje – du asmenys) turėjo būti deleguojamas į lietuviškąją (Vilniuje vykstančią), o kitas – į rusėniškąją (vykstančią Minske arba Naugarduke, o nuo 1775 m. – Gardine) sesiją. Tokiu būdu teisėjų kadencijos sutrumpėjo iki penkių mėnesių (t. y. tiek, kiek truko sesijos darbas), o teisėjų skaičius teismo sudėtyje – iki 25. Tuo pat metu taip pat buvo priimti įstatymai, kurie susiaurino Tribunolo kompetenciją, sugriežtino apeliacijos taisykles, apibrėžė sprendimų už akių vykdymo ir bylų registrų naudojimo tvarką⁸².

Vis dėlto Tribunolo veikla XVIII a. antroje pusėje susidūrė su įvairiais iššūkiais. Bėgant laikui jo nagrinėjamų bylų ratas vėl išsiplėtė, o dėl ydingos bylų nagrinėjimo tvarkos nebuvo galimybės operatyviai spręsti apeliacijų ir bylų su įkalintais asmenimis⁸³. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija instrukcijose pasiuntiniams į Ketverių metų seimą išdėstė įvairius pasiūlymus dėl jo veiklos pagerinimo. Vienas pačių dažniausių pastebėjimų – Tribunole susikaupė daug ilgą laiką nesprenžiamų bylų. Naugarduko vaivadijos bajorai teigė, jog savo bylos nagrinėjimo Tribunole tenka laukti „iki devynerių metų ir ilgiau“, Bresto vaivadijos bajorai kalbėjo apie „keliasdešimt metų“ nesprenžiamas bylas, o Trakų vaivadijos bajorai visame tame matė savo nuskurdimo priežastį⁸⁴. Išspręsti šią problemą siūlyta įsteigiant du tuo pat metu dirbsiančius vyriausiuosius teismus, kurie posėdžiautų ištisus metus⁸⁵. Taip pat siūlyta mažinti šiame teisme naudojamų bylų registrų skaičių. Trakų bajorai siūlė palikti tik du registrus: vieną taktinį byloms dėl nusikaltimų teismo vietoje ir teisėjų garbės įžeidimo, o kitą – paprastą, visoms kitoms byloms⁸⁶. Daugiausiai siūlymų buvo susijusių su šio teismo vieta. Šiuo klausimu daugiausiai pasisakė rusėniški pavietai, kurie jautėsi nuskriausti dėl Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo perkėlimo į Gardiną. Bresto vaivadijos bajorai norėjo, kad rusėniškoji sesija vyktų Breste, Minsko vaivadijos bajorai – Minske, o Rečycos pavieto – Minske ir Naugarduke⁸⁷. Naugarduko vaivadijos bajorai pageidavo dviejų tuo pat metu

82 *VL*, t. VII, p. 172–179.

83 Plačiau žr. Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla*, p. 320–332.

84 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos*, p. 219–220; 1788 m. rugpjūčio 19 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 291; 1788 m. rugpjūčio 19 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 92.

85 *Ibid.*

86 1788 m. rugpjūčio 19 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 92.

87 1790 m. lapkričio 20 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 302; 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 332; 1790 m. lapkričio 19 d. Rečycos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 359.

dirbančių Tribunalų: lietuviškajai kadencijai priskirtas bylas turėtų nagrinėti Vilniuje ir po to Gardine dirbantis Tribunalas, o rusėniškai – paeiliui Naugarduke ir Minske susirenkantis teismas⁸⁸. Tuo tarpu Lydos pavieto bajorai norėjo, kad Tribunalas dirbtų tik viename mieste – Vilniuje, o teisėjams miestai suteiktų nemokamus būstus (tai, esą, leistų šių pareigų imtis platesniam bajorų ratui)⁸⁹.

Kiti bajorų išdėstyti pageidavimai buvo skirtingo pobūdžio. Trakų bajorų nuomone, dėl Tribunalolo sprendimų nevykdymo turėtų būti leista kreiptis į žemesniuosius teismus⁹⁰. Žemaičių bajorai norėjo, kad apeliacijos dėl žemesniųjų teismų sprendimų, kuriuose teiriamas žudikas, Tribunalole būtų nagrinėjamos iš karto po jo atidarymo, prieš visas kitas bylas⁹¹. Esą, tokiose bylose kaltintojas būdavo priverstas patirti didžiulių išlaidų, kelerius metus leisti pinigus procesui ir kalinio išlaikymui, o tai lemdavo jo nuskurdimą ir atvejus, kai nusikaltėlis išvengdavo bausmės. Tuo tarpu Polocko bajorai pageidavo, kad Tribunalole išdininkai nebebūtų renkami iš Tribunalolo teisėjų (tai turėjo pašalinti priežastį nesutarimams tarp teisėjų ir įvairiems neteisėtumams vykti), o jie būtų skiriami tokiu pat būdu kaip ir raštininkai (t. y. laikydami paviatų eilės juos rinktų bajorai seimelyje)⁹². Tuo tarpu Valkavisko bajorai skundėsi nepagrįstai didelėmis sprendimų kainomis Lietuvos Vyriausijoje Tribunalole ir Asesorių teisme (šios, esą, turėtų būti apibrėžtos įstatymiškai)⁹³.

1792 m. įvykdyta reforma numatė, jog nuo šiol Lietuvos Vyriausiasis Tribunalas dirbs tik viename mieste – Vilniuje, o jo kadencija truks 45 savaites. Teismą turėjo sudaryti 34 teisėjai, išrinkti paviatų seimeliuose (po vieną kiekviename), kurie burtų keliu kas keturias savaites turėjo pasidalinti į dvi tuo pat metu dirbančias sudėtis (kiekvienoje turėjo būti ne daugiau kaip 17 asmenų). Bylos ir toliau turėjo būti sprendžiamos remiantis teritoriniu principu (t. y. viena sudėtis turėjo nagrinėti bylas, priskirtas lietuviškajai sesijai, kita – rusėniškajai sesijai), bet dalis bylų turėjo būti nagrinėjamos bendrai. Taip faktiškai buvo įgyvendintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų prašymas įsteigti du lygiagrečiai dirbančius aukščiauosius teismus. Įstatymas taip pat naikino maršalo pareigybę, nuo šiol posėdžiams pirmininkauti turėjo burtų keliu renkamas pirmininkas, o rinkimai į šias pareigas turėjo būti vykdomi kiekvieną savaitę. Tokiu būdu buvo mažinama pirmininko įtaka teismo darbui ir jo priimamiems sprendimams. Teismo raštininkas ir toliau turėjo būti deleguojamas paviatų (kiekvienais metais vis kito), bet jis turėjo netekti sprendžiamojo balso. Įstatymas panaikino išdininko pareigybę teisme, jo funkcijas perleidęs raštininkams. Pirmą kartą įstatymiškai buvo įtvirtinta praktikoje nuo seno egzistavusi cenzoriaus pareigybė (taip pat turėjo būti renkama burtų keliu), jai buvo

88 1788 m. rugpjūčio 20 d. Naugarduko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 219–220.

89 1790 m. lapkričio 16 d. Lydos pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 70.

90 1788 m. rugpjūčio 19 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 92.

91 1788 m. rugpjūčio 20 d. Žemaičių kunigaikštystės seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 166.

92 1790 m. lapkričio 22 d. Polocko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 210.

93 1790 m. lapkričio 18 d. Valkavisko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 266.

priskirtos ir naujos funkcijos: teisėjų posėdžių lankomumo kontrolė (už posėdžių praleidinėjimą buvo numatyta atitinkamai mažinti atlyginimą). Įstatymas teismo tarnautojais įvardino regentus ir viešuosius kaltintojus, o teismo tarnais – vaznius. Visus juos nuo šiol turėjo rinkti patys teisėjai: regentus – metams, o viešuosius kaltintojus ir vaznius – visam laikui. Nuo šiol visų teismo darbuotojų atlyginimai turėjo būti mokami iš valstybės išdo. Įstatymas taip pat apibrėžė teismo kompetenciją, buvo siekiama jam grąžinti apeliacinio teismo pobūdį. Taip buvo uždrausta Tribunalui teikti bylas dėl skolų (jos nuo šiol turėjo būti nagrinėjamos be apeliacijos teisės) ir dėl mieste, kuriame dirbo teismas, įvykdytų nusikaltimų. Nuo šiol Tribunalas nebeturėjo nagrinėti kaltinimų dėl sprendimų nevykdymo, ši prievolė turėjo tekti žemionių teismams. Įstatymą baigė teisėjo, raštininko, viešojo kaltintojo ir vaznio priesaikos (trūko regento priesaikos, ją Tribunalas vėliau parengė savarankiškai⁹⁴).

Galima paminėti, jog Lenkijos Tribunalų (lygiagrečiai turėjo dirbti Tribunalai Petrakave ir Liubline) reforma kiek skyrėsi nuo lietuviškosios. Čia taip pat buvo įgyvendintas principas, kad teisėjai į dvi sudėtis dalinasi burtų keliu, analogiškai turėjo vykti ir teismo pirmininko rinkimai. Bet kiekviename Tribunalole turėjo dirbti ne daugiau kaip 25 teisėjai (tarp jų turėjo būti ir penki dvasininkai), kurie dar turėjo dalintis į dvi sudėtis (taigi, vienoje sudėtyje galėjo dirbti ne daugiau kaip 13 teisėjų). Čia bylos taip pat turėjo būti sprendžiamos remiantis teritoriniu principu, bet kiekvieno teismo viduje jau buvo numatytas ir bylų profiliavimas.

1792 m. kovo 28 d. Seimas dar priėmė vadinamąsias deklaracijas, kurios numatė kai kuriuos praktinius Lietuvos ir Lenkijos Tribunalų veiklos aspektus, daugiausiai teisenos dalykus⁹⁵. Lietuviška deklaracija nustatė bylų registrų naudojimo Tribunalole tvarką, taip pat detaliai apibrėžė nusižengimus, už kuriuos žemesniųjų teismų teisėjai galėjo būti traukiami atsakomybėn, įpareigojo perkelti visas Tribunalolo knygas iš kitų miestų (Minsko, Naugarduko ir Gardino) į Vilnių, patikslino apeliacijos teikimo ir teismo sprendimo vykdymo tvarką. Viena svarbiausių naujovių – nuo šiol ieškinį teisme įrašęs asmuo turėjo kartu pateikti ir byloje sakyti paruoštas kalbas. Visa tai turėjo prisidėti prie sklandesnės teismo veiklos.

Reformavus Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą buvo įtvirtintos naujos šio teismo nuostatos. Pertvarka leido šiam teismui dirbti mažesnėmis, geriau darbui tinkančiomis teisėjų grupėmis bei skirti byloms daugiau laiko (tuo pat metu turėjo dirbti dveji rūmai). Įstatymas taip pat siekė grąžinti Tribunalui apeliacinio teismo pobūdį bei užtikrinti sklandžią jo veiklą. Todėl gana detalai buvo apibrėžtos visų teismo pareigūnų (pirmininko, raštininko, cenzoriaus) ir tarnautojų (regentų, viešųjų kaltintojų ir vaznių) teisės ir pareigos. Pastarieji nuo šiol turėjo būti išlaikomi iš valstybės išdo.

94 Adam Stankevič, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunalolo veikla*, p. 184.

95 „Deklaracja o sądach trybunalskich w prowincjach Koronnych“, *VL*, t. IX, p. 411–413; „Deklaracja o sądach trybunalskich w Wielkim Księstwie Litewskim“, *Ibid.*, p. 415–421.

Apibendrinimas

Apibendrinant galima pasakyti, jog paskutiniaisiais Ketverių metų seimo veiklos metais buvo įgyvendinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų pertvarka, kuri esmingai keitė dar XVI a. antrojoje pusėje nusistovėjusią teismų sistemą. Nors Lenkijos atstovai norėjo centralizuotos ir unifikuotos valstybės, bendro Abiejų Tautų Respublikos teisės kodekso (kurį rengti įpareigojo Gegužės 3 d. konstitucija), vienodais pagrindais veikiančių institucijų, bet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai dažnu atveju išsirūpino atskirus įstatymus (ribų komisijos ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo atveju) ar bent jau jų papildymus (žemionių teismo atveju). Įgyvendinant reformas buvo įkurtos naujos, modernesniais pagrindais veikiančios institucijos, įvyko svarbūs pavietų teismų veiklos organizavimo ir teisėjų darbo reglamentavimo pokyčiai: buvo keičiama teismų sudėtis, nustatoma nauja teisėjų rinkimo tvarka (visuotinis teisėjų renkamumas ir teisėjų kadencijos), detaliau apibrėžiama teismų kompetencija, reglamentuojama teismų ir jų raštinių veikla. Kita vertus, išliko ir nemažai archajiškumo: teismai išliko luominiai, liko neatskirta administracinė ir teisingumo vykdymo veikla, nekeltas teisėjų kvalifikacijos ir profesionalumo klausimas, o nustatant teisėjų kadencijas faktiškai buvo mažinamas jų nepriklausomumas. Taip pat smarkiai skyrėsi teismų organizacija ir veiklos principai net ir vieno luomo viduje (ir toliau neegzistavo bendrais pagrindais veikiančios teismų sistemos). Ketverių metų seime priimtais įstatymais stengtasi gana detalai apibrėžti teismų struktūrą, teisėjų ir kitų pareigūnų darbą (šiuo aspektu tai siejosi su Apšvietos epochos idėjomis kurti kuo išsamesnę ir aiškesnę teisę), bet, kita vertus, labai svarbūs organizaciniai klausimai, tokie kaip teismo išlaikymas ir teisėjų atlyginimai, taip ir nebuvo iki galo išspręsti. Kaip rodo R. Šmigelskytės-Stukienės tyrimai, pokyčius įgyvendinti buvo nelengva (pvz., pradėjus realizuoti ribų komisijų įsteigimą, paaiškėjo, jog Lietuvoje labai trūksta profesionalių matininkų), daugelyje vietų sunkiai sekėsi spręsti organizacinius klausimus, trūko tiek pastatų, tiek lėšų naujoms institucijoms funkcionuoti⁹⁶. Vis dėlto, bajorai entuziastingai palaikė reformas, ėmėsi jų įgyvendinimo⁹⁷, bet tolimesnius darbus sužlugdė Rusijos kariuomenės įsiveržimas į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę 1792 m. viduryje.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.
- Volumina legum*, t. VII, VIII, Petersburg: Nakladem i drukiem Jozefata Ohryzki, 1860.
- Volumina legum*, t. IX, Kraków: Nakladem Akademii Umiejętności, 1889.

96 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Išmatuoti erdves: ribų komisijų įkūrimas, p. 236–241.

97 Eadem, Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas, p. 17–19.

- Avižonis Konstantinas, *Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1975 (II leidimas).
- Machovenko Jevgenij, *Teisingumo vykdymas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: diskusiniai klausimai*, Vilnius: Justitia, 2007.
- Michalski Jerzy, Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Historia Sejmu polskiego*, t. I: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod redakcją Jerzego Michalskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984.
- Michalski Jerzy, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII wieku*, d. 1, Wrocław–Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958.
- Stankevič Adam, *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla XVIII amžiaus antroje pusėje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Stankevič Adam, Pinsko pavieto bajoro Teodoro Radzevičiaus siūlymai dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoriškų teismų veiklos pagerinimo (XVIII amžiaus pabaigoje), in: *Teisė*, 2020, t. 117, p. 99–112.
- Stankevič Adam, Priežastys, dėl kurių nutūrkdavo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų žemės ir pilies teismų veikla XVIII amžiaus antroje pusėje, in: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos. Straipsnių rinkinys*, sudarė Irena Valikonytė, Neringa Šlimienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 319–331.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Išmatuoti erdves: ribų komisijų įkūrimas ir jų veikla 1791–1792 metais, in: *Viešosios ir privačiosios erdves XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Mokslinių straipsnių rinkinys*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 223–251.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavieto teismų notarinės funkcijos, in: *Lietuvos notariato istorija*, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2012, p. 71–93.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, The Modernisation of the Court System in the Grand Duchy of Lithuania: Changes to the Organisation of the Local District Courts and Regulation of Judges' Duties in 1764–1793, in: *Lithuanian Historical Studies*, 2017, t. 21, p. 1–30.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietuose 1789–1792 metais, in: *Istorija*, 2009, t. LXXIV, Nr. 2, p. 13–22.
- Vansevičius Stasys, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemos tobulinimas XVII–XVIII amžiais, in: *Teisė*, t. 45, 2002, p. 147–153.
- Vilimas Darius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006.
- Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo campidoglio, 2013.
- Лаппо Иван И., Гродский суд в Великом Княжестве Литовском в XVI столетии, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1908, № 13, p. 51–113.
- Лаппо Иван И., Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII века, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1899, № 324, p. 341–403.
- Лаппо Иван И., Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI века, in: *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1897, № 311, p. 263–301.

ADAM STANKEVIČ – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Mokslinių interesų kryptys – XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų veikla, pagalbiniai istorijos mokslai.

Elektroninis paštas adam.stankevic@istorija.lt

ORCID: 0000-0003-0788-3507

THE FOUR-YEAR SEJM'S REFORM OF THE COURTS OF THE NOBILITY IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

ADAM STANKEVIČ

Lithuanian Institute of History

The article sets out to discuss the reform of the courts of the nobility in the Grand Duchy of Lithuania carried out by the Four-Year Sejm (1788–1792). The author makes use of the instructions issued to the delegates to the Four-Year Sejm, as well as the laws passed by the Sejm itself, to present castle, land and border courts, as well as the Lithuanian Tribunal and their reorganisation, as a result of which new institutions operating on a more modern basis were established. Although the Polish nobility envisaged a centralised and unified state, a common legal code for the Polish-Lithuanian Commonwealth (drawn up by the Constitution of 3 May 1791), and institutions operating on an equal footing, the representatives from the Grand Duchy of Lithuania often secured separate laws (in the case of the delineation commission and the Lithuanian Tribunal), or at least supplementary laws (in the case of the landowners' law court). For this reason, some differences remained in the organisation and operation of the courts of the two constituent states of the Polish-Lithuanian Commonwealth. As a result of the reforms, important changes took place in the organisation of land courts and the regulation of the activity of judges: the composition of the courts was changed, a new procedure for electing judges was introduced (the introduction of the general election of judges and their terms of office), and the competence of the courts and the regulation of the activities of the courts and their offices were defined in greater detail. On the other hand, the judiciary still remained estate-dependent; there was no separation between administrative and judicial functions, the issue of the professionalism of the judges was not raised, and the organisation and operating principles of the judiciary differed significantly, even within a single estate (judicial systems operating on a unified basis did not yet exist). The laws passed by the Four-Year Sejm sought to define in some detail the structure of the courts and the duties of the judges and other officials (in this respect, referring to the ideas of the Enlightenment to create the most comprehensive and clear law possible), but important organisational issues, such as the courts' location, their maintenance, and judges' salaries, were not fully resolved.

Keywords: Four-Year Sejm, Grand Duchy of Lithuania, nobility, courts, reform.